

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 60, 2012, pp 50-67

Publisher: Retorikförlaget AB

Authors Annika Ström, Södertörn University.

Title "Resounding Rhetoric. How to interpret the rhetorical function of inscriptions on church bells" [Varaktighetens retorik. Om att förstå funktion hos inskrifter på monumetet kyrkklockor].

Abstract In medieval Sweden, many church bells were inscribed with texts, often formulated in the Latin language. These inscribed bells were then hung in remote places such as church towers or detached bell-towers and could therefore not easily be read. For whom were these words intended? The present article will discuss the function and purpose of these inscriptions in the Swedish medieval society, through the eyes of the terms 'rhetorical situation' and 'genre'. This discussion leads up to a definition of 'monumental rhetoric' or 'the rhetoric of durability', that is, how rhetorical efficiency is achieved in inscriptions.

Keywords rhetorical situation, church bells, genre, function, inscriptions.

*Annika Ström, docent i latin och professor i retorik vid
Södertörns högskola.
epost: annika.strom@sh.se*

Annika Ström:

Varaktighetens retorik

Om att förstå funktion hos inskrifter på monumentet kyrkklockor

Under svensk medeltid försågs många kyrkklockor med inskrifter och dessa var ofta författade på latin. Klockorna hängdes därefter upp i kyrktorn och klockstaplar och hade därför en tämligen avgränsad läsekrets. Frågan om läsare och texternas funktion blir central. Förevarande artikel vill diskutera dessa inskrifters funktion och syfte i det medeltida samhället med hjälp av olika retoriska infallsvinklar, främst utifrån begreppen 'retorisk situation' och 'genre'. Avslutningsvis skisseras en möjlig definition av 'varaktighetens retorik' (alltså hur en inskrift får retoriskt kraft) utifrån den tidigare diskussionen.

Inskrifter ristade i sten – ett primitivt men pålitligt sätt att meddela sig med eftervärlden. Stenen är hållbar, men skrivarbetet är tungt. Man reserverar metoden för viktiga budskap. Det som verkligen skall ihågkommas står där: födelse, stora bedrifter, död. Man kallar stenarna för minnesmärken, monument. Sådana har rests av alla folk, men inga var så flitiga som kejsartidens romare. De tänkte på eftervärlden.¹

Dessa ord inleder Per Ridderstads stora arbete om den så kallade stenstilen. I citatet handlar det om monument av sten med inristade texter. Dock har det relevans för

1 Se Ridderstad, P. S.: *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400-1765.* (Filologisk-filosofiska serien 14, KVHAA. Stockholm, 1975), s. 20.

det mesta som kallas för inskrifter oberoende av material.² Denna text kommer att behandla inskrifter på kyrkklockor och mer specifikt deras funktion och syfte. Citatet ovan ger oss några viktiga pusselbitar att hålla i minnet, och som en utgångspunkt för diskussionen kan några allmänna tankar kring inskrifter och deras speciella drag formuleras. Dit hör att en inskrift meddelar sig med eftervärlden, en inskrift är mer hållbar än många andra texter och därmed mer varaktig. Men samtidigt är den svårare att utföra och har ett mer begränsat utrymme. Det som väljs för att ristas eller huggas måste därför vara det allra viktigaste, värdigt att förmedla till eftervärlden. Ytterligare en funktion hos inskrifter har ansetts vara att de skall pryda och fullända monumentet; inskriften tillför monumentet en extra dimension.³

För den mesta kommunikation gäller att den retoriska situationen är rätt tydlig.⁴ Det finns en oomtvistlig avsändare som agerar i en specifik situation vilken är avgränsad i tid och rum, med en mottagare som är närvarande, tydlig och definierbar. För inskrifter på kyrkklockor gäller snarare motsatsen. Här är avsändaren ofta otydlig, platsen given men otillgänglig (upphängd i kyrktorn eller klockstapel), tidpunkten ovanligt utsträckt och mottagaren av budskapet inte alltid lätt att utpeka och definiera. Det hela kompliceras ytterligare av det faktum att en stor del av inskrifterna är på latin, ett språk som både hade och har en avgränsad användargrupp i samhället. Man kan fråga sig vad inskrifter på kyrkklockor har för funktion. I sin omfattande översikt av epigrafiken och olika aspekter av densamma konstaterar Favreau inledningsvis att en inskrifts funktion är att sprida information så att den blir känd för en så stor publik som möjligt så länge som möjligt, att skapa en kommunikation som är universell och beständig.⁵ Detta gäller för inskrifter i största allmänhet och ett syfte här blir att pröva just klockinskrifternas kommunikativa potential. Avsikten är alltså i första hand att undersöka om man kan tillskriva dessa inskrifter ett kommunikativt syfte. Jag kommer att diskutera olika teorier kring två begrepp för att komma åt detta. Några teoretikers utsagor kring begreppet genre kommer först att behandlas, då det visar sig fruktbart för förståelsen av inskrifternas funktion. Därefter kommer begreppet retorisk situation att undersökas för att söka nå en förståelse för hur inskrifterna fungerade. Artikeln vill sålunda vara ett tenta-

2 Se *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. (Malmö 1956–1978), volym 21 (Supplement), s. 211–214. I en artikel av Jan Öberg delas inskriftsmaterialet in i tre kategorier; i den första samlas inskriptioner som är huggna, graverade eller karvade på sten, metall, och trä. Här inkluderas alltså inskrifter på gravstenar, kyrkklockor, dopfuntar, mynt, sigill och andra objekt (relikter och patener). Den andra kategorin innehåller målade inskrifter och den tredje vävda.

3 Ridderstad, *Konsten att sätta punkt*, s. 144.

4 Med begreppet *retorisk situation* avser jag här det första steget i den retoriska arbetsprocessen – *intellectio* – och de olika analysingångar som brukar urskiljas för att inleda antingen skapandet av ett tal eller analysen av detsamma. Jfr exempelvis Hellspong, L.: *Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik*. (Lund, 2004), s. 77f.

5 Favreau, R.: *Épigraphie médiévale*. (L'atelier du médiéviste 5, Brepols. Turnhout, 1997), s. 31: "L'inscription a pour fonction de porter une information à la connaissance du public le plus large et pour la plus longue durée, d'assurer une communication en vue d'une publicité universelle et durable."

tivt resonemang kring monumentets retorik och vad som skapar varaktighet hos ett budskap. Jag vill, som ett komplement till min tidigare forskning om svensk medeltida epigrafik, via en retorisk infallsvinkel, belysa dessa inskrifter och diskutera deras förekomst och funktion. Jag hoppas samtidigt ytterligare lyfta fram en tämligen okänd och just osynlig textkorpus.⁶

Inskrifter på kyrkklockor i det medeltida Sverige

Redan på 1100-talet började kyrkklockor produceras i Sverige.⁷ De göts i brons som har använts för det ändamålet fram till våra dagar. Ursprungligen hade de en enkel ornamentik i form av mönsterslingor och pilgrimsmärken, det vill säga bilder av helgon och deras attribut, men med tiden kom de att förses med inskrifter på latin och svenska. Allt som allt finns från svensk medeltid 218 kyrkklockor med latinska inskrifter.⁸ De flesta återfinns i Västergötland (61) och Uppland (39), men ett större antal finns även i Småland (29), Östergötland (17), Västmanland (17) och Södermanland (16).⁹ Därutöver finns alltså en del inskrifter på svenska och även kyrkklockor utan inskrifter. De senare är absolut vanligast medan de svenska inskrifterna är tämligen få. Om en kyrkklocka skulle förses med en inskrift skedde detta alltså främst på latin under svensk medeltid.

Klockinskrifternas spridning ser olika ut under olika perioder; under 1100- och 1200-talen är inskrifterna rätt få, medan 1300- och 1400-talen uppvisar en större mängd. Storhetstiden är utan tvekan 1500-talet. Min tidigare undersökning av latinska inskrifter på kyrkklockor visar att traditionen startar tidigt i Västergötland under 1000- och 1100-talen, och sedan sprider sig till Östergötland. Dessa två landskap visar en topp under 1300- och 1400-talen. Traditionen kommer senare till

- 6 Ström, A.: *Monumental Messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden* (Sällskapet Runica et Mediaevalia, Scripta maiora 3, Stockholm, 2002) beskriver inskrifter på kyrkklockor i Sverige under medeltiden i detalj. Denna artikel vill, utifrån den omfattande empiriska undersökningen, vara ett mer resonerande och teoretiskt närmande till en del av detta material. Jag vill alltså testa olika synvinklar för att förstå hur kyrkklockans inskrift kan tänkas ha fungerat, helt utan ambitioner på att göra en fullständig genomlysning av teorin kring de valda begreppen.
- 7 Inskrifter var ju ingalunda något som började tillverkas i Sverige på 1100-talet. Inskriptioner har tvärtom en lång historia och sitt ursprung i de grekiska och romerska samhällena. Ridderstad, P. S.: *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400-1765*, har en lång och tydliggörande genomgång av inskriptionernas historia. Svenbro, J.: *Phrasikleia. An Anthropology of Reading in Ancient Greece*. (Cornell University Press, Ithaca and London, 1993), s. 9, konstaterar att de allra första alfabetiska dokumenten är just inskriptioner på föremål som dediceras till gudarna eller föremål hörande till människor – statyer, dryckesskålar och gravstenar. Favreau, R.: *Épigraphie médiévale*. (Introduction, s. 5-26) presenterar epigrafisk forskning från olika länder och tidsepoker.
- 8 Här avgränsas alltså undersökningsmaterialet till medeltiden, ungefär 1100-1600 för kyrkklockor räkning i Sverige. Åmark, M.: *Sveriges medeltida kyrkklockor. Bevarade och kända klockor*. (Stockholm, 1960), s. 11, menar att den medeltida traditionen för att göra inskrifter på kyrkklockor dröjer sig kvar under nästan hela 1500-talet.
- 9 De övriga fördelas enligt följande: Gotland 12, Hälsingland 7, Värmland 7, Dalarna 4, Ångermanland 3, Öland 2, Gästrikland 2, Närke 1 och Dalsland 1.

Södermanland och Uppland och uppvisar därmed också en senare blomstringsperiod där.

Inskrifter av olika slag finns i hela Europa. De utvecklas först på kontinenten och sprids sedan till Sverige där traditionen praktiseras och formuleras i samstämmighet med tidigare exempel. Inskrifternas innehåll är homogent, styrt av en mall, men med ett visst utrymme för variation. Inskrifter på kyrkklockor kan indelas i tre huvudtyper: 1) gjutarsignatur¹⁰ 2) funktionsfras och 3) välsignelsefras.¹¹ Gjutarsignatur är den allra vanligaste typen. Den kan vara av olika längd och innehåller olika element som genom tillval eller bortval kan varieras så att inskriften har allt från enbart namnet på gjutaren till en längre formel. Här är ett exempel:

<i>Datum</i>	anno Domini mdxiii
<i>Dedikation</i>	ad laudem nominis Dei <et> martyris eius sancti Botolphi
<i>Verbfras</i>	fusa est hec campana
<i>Gjutarnamn</i>	per magistrum Bus
<i>Tilläggsdatering</i>	tempore Iacobi Ulphonis, archiepiscopi Upsalensis

Alltså: I Herrens år 1513, till Guds och hans martyr Sankt Botolfs ära, göts denna klocka av magister Busse, då Jacob Ulfsson var ärkebiskop i Uppsala.¹²

Med funktionsfras menas ett budskap som har med kyrkklockans uppgift att göra. Dessa fraser förekommer med lätta variationer på en mängd klockor och de är ofta versifierade (hexameter):

Laudo Deum verum, populum voco, convoco clerum
Defunctos ploro, pestem fugo, festa decoro.¹³

Jag prisar den sanne Guden, jag kallar folket, jag sammankallar prästerskapet,
Jag begråter de döda, jag fördrivar farsoter, jag pryder festligheter.

Till sist har vi välsignelsefraser som oftast består av böner, till exempel *Ave Maria* i olika längd och de ansågs allmänt ha en beskyddande effekt eller funktion:¹⁴

Ave Maria, gracia plena, Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus.

10 Jag använder termen gjutarsignatur i analogi med termen ristarsignatur som används för runstenarnas tillverkare. En ristarsignatur anger ristaren och dennes verk; en gjutarsignatur anger gjutaren och dennes verk. Se Palm, R.: *Rumor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna* (Uppsala, 1992), s. 136.

11 Se vidare Ström, A.: *Monumental Messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden*, s. 57f.

12 Denna kyrkklocka finns i Björklinge i Uppland. Ibid. s. 79.

13 Från kyrkklockan i Västra Stenby, Aska, Östergötland. Ibid. s. 86. En annan vanlig variant är *Dum trahor, audite. Voco vos, ad sacra venite!* (Lyssna, när jag ringer. Jag kallar er, kom till gudstjänsten!)

14 Se Favreau, R.: *Épigraphie médiévale*, s. 225 e.g.

Hell Maria, full av nåd. Må Herren vara med dig, du som är välsignad bland kvinnor.¹⁵

De tre inskrifterna ovan får utgöra exempel på och underlag för diskussionen här av de olika typerna.

I min tidigare undersökning inkluderas alla latinspråkiga inskrifter på kyrkklockor i Sverige från medeltiden. Utifrån dessa har jag gjort olika iakttagelser om hur praktiken att göra inskrifter på kyrkklockor har spritts i tid och rum, och beskrivit inskrifternas utveckling under en avgränsad period i ett visst geografiskt avgränsat rum.¹⁶

I alla landskap är gjutarsignaturen i olika varianter det mest använda innehållet på kyrkklockor. I Västergötland finner vi de tidigaste och mest varierade inskrifterna av detta slag, medan gjutarsignaturerna i Uppland och Södermanland är mer standardiserade. Det här är en allmän tendens i materialet nämligen att innehållet först är mer spretigt och har mer variation medan de senare exemplen är standardiserade och mer likformiga. En annan skillnad är att materialet från Uppland och Södermanland har långt fler dedikationer i gjutarsignaturen än det från Västergötland och Östergötland, alltså en senare variation i materialet. När det gäller funktionsfraserna kan konstateras att de fanns främst i Västergötland men också ett mindre antal i Östergötland. Alla inskrifter av funktionstyp är relativt tidiga. Välsignelsefraserna är rätt få och tidiga; det mest iögonenfallande draget är att många finns i Östergötland.

Inskrifterna är inledningsvis rätt varierade och förhållandevis enkla; olika typer förekommer parallellt (1100-1400). Under en mer produktiv fas (1400-talet) blir de mer standardiserade, men också längre. Därmed innehåller de också mer information. I den sista fasen av perioden, det vill säga 1500-talet, blir inskrifterna delvis åter korta och mer elliptiska. I min tidigare forskning hävdar jag att formuleringarna i inskrifterna är så etablerade att de kan spela på en förförståelse vilken de elliptiska varianterna är ett uttryck för. Kyrkklocksinskrifter på svenska liknar mycket det latinska materialet till innehåll och typ. De svenskspråkiga inskrifterna består också av gjutarsignaturer, funktionfraser samt välsignelser. Den senaste typen utgörs av Mariabönen men också ofta av futharken.

Inskrifter på kyrkklockor i det medeltida Sverige är naturligtvis inte ett isolerat fenomen. Våra inskrifter är speglingar av de som användes över hela Europa och materialet i andra länder såg ut på ungefär samma sätt; motsvarande typer av inskrifter återfinns alltså men med en viss variation. En intressant detalj är att bland funktionsfraserna finns i andra länder formuleringar som visar att kyrkklockornas ljud ansågs kunna driva bort inte bara farsoter utan även dåligt väder och demoner (se vidare nedan).¹⁷

15 På kyrkklocka från Sunnersberg, Källand i Västergötland. Ström, A.: *Monumental Messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden*, s. 82. Andra varianter av samma typ är: *Christus vincit, Christus imperat, Christus regnat; O rex glorie, veni cum pace; Alfa et O, deus et homo*. Ibid. s. 119.

16 Jag sammanfattar nedan några av de resultat som finns att läsa i Ström, A.: *Monumental Messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden*.

17 *Fulgura frango* (jag övervinner blixarna) och *Si sacra aera sonent nubila nulla tonent* (Om

Inskrifternas spridning till det norra Europa kan förklaras genom att klockgjutar-skraet var ett skrå av vandrande hantverkare, vilka reste runt för att gjuta klockor där så behövdes. Detta var ju nödvändigt då en och samma kyrka inte skaffade nya klockor särskilt ofta. Tyska hantverkare reste till Danmark och de danska kan antas i sin tur ha spridit bruket i Sverige. Innehållet i inskrifterna var mer varierat i ursprungsländerna än här i utkanten av Europa. Det kan dock konstateras att inskrifter på kyrkklockor utvecklas på ett liknande vis både i Sverige och utanför Sverige med tidens gång.

Klockans röst

Varför finns skrivna budskap på en artefakt som är så placerad att människor inte kan se den? Vi tänker oss gärna att en text per definition måste ha en funktion, att texten måste ha ett budskap och att detta budskap måste rikta sig mot en specifik läsare/publik. Hur definierar man i så fall kyrkklocksinskriftens publik? Och vad har inskriften för funktion? Favreau tillskriver, såsom vi sett ovan, inskrifter i största allmänhet en kommunikativ funktion. En hypotes här blir att inskrifterna, förutom att bevara ett gemensamt minne och att pryda sitt monument, faktiskt är ett uttryck för kommunikation med avsikt att vara antingen persuasiva, nämligen att påverka och mana till handling (funktionsfrasen), eller att utföra ett mer 'magiskt' uppdrag av skyddande slag (välsignelsefrasen).¹⁸ I inskrifter av typen funktionsfras tillskriver klockan sig själv en funktion. Utgångspunkten är att klockans 'röst', klockringningen, skall få både folket och prästerskapet att agera. Och materialet i sig talar om klockans röst. I en inskrift från Bälinge i Uppland finner vi följande ordalydelse:¹⁹

Anno Domini mdxii.

Laudo Deum verum, plebem voco, colligo clerum,

defunctos ploro, pestem fugo, festa d<ecoro>.

Est mea cunctorum vox terror demoniorum.

I Herrens år 1512.

Jag hyllar den sanne Guden, jag kallar folket, jag samlar prästerskapet,

jag begråter de döda, jag driver bort sjukdom, jag pryder fester.

Min röst är alla onda andars skräck.

Klockan *hade* en röst (klockringningen) och den rösten hade en i den faktiska historiska situationen förmåga att tilltala en grupp åhörare och därmed att påverka de som lyssnar.²⁰ Enligt Blavignac (1877) är till och med den latinska hexametern som

de heliga bronsklockorna ljuder, dundrar inga åskhimlar). Ibid, s. 119. *Ecce crucem domini, fugite partes adversae* (Se här Herrens kors, försvinn ni illvilliga krafter) och *Est mea cunctorum vox terror demoniorum* (Min röst är alla onda andars skräck). Ibid. s. 120.

18 Jfr Favreau, R.: *Épigraphie médiévale*, s. 237: "la cloche, non seulement invite les fidèles à l'église, mais encore écarte fantômes, grêles, éclairs, tempêtes et autres dangers, en même temps que l'esprit (mente) est purifié de mauvaises pensées".

19 Denna klocka har alltså en kort gjutarsignatur (bara datum) och en funktionsfras.

20 Jfr Svenbro, J.: *Phrasikleia. An Anthropology of Reading in Ancient Greece*, s. 4, som skriver att bokstäver i en inskrift var helt utan mening för den vanliga grekiska läsaren ända tills

vi mött ovan så formulerad att den är tänkt att imitera klockans ljud. Här förstärks bandet mellan inskriften och klockringningen ytterligare:

le distique Latin: *Laudo deum verum, plebem voco, congreo clerum. Defunctos ploro, fugo fulmina, festa decoro, doit être considéré comme composé avec l'intention d'imiter plus ou moins le son des cloches.*²¹

Mina inledande ord utpekar dessutom själva monumentet som en styrande parameter och detta gör att vi parallellt med inskriften måste betrakta just monumentets funktion. Dessa budskap är uppenbarligen starkt beroende av sin kontext, både av själva monumentet och dess sammanhang, det som vi kan kalla klockans kommunikationssituation. De två valda analysingångarna (genre och retorisk situation) blir redskap att lyfta fram hur detta fungerar.²²

Det känns frestande att beskriva inskrifter på kyrkklockor som en genre i sig, enligt exempelvis följande definition av genre:

en socialt förankrad textsort, som har fått sitt namn av sina användare och som är rotad i en viss verksamhet. Den spirar upp vid en viss tidpunkt, utvecklas och förändras och faller kanske så småningom ur bruk eller uppgår i en annan genre.²³

Det ligger också nära till hands att föreställa sig att texter inom samma genre företer någon slags formmässig och innehållsmässig likhet, med till och med liknade språklig form och språkliga drag.²⁴ Vi har ovan sett att inskrifterna kan se tämligen olika ut och att de inte alltid delar vare sig form eller innehåll. Genren klockinskrifter skulle alltså plocka från andra genrer och de hopplockade textsorterna gör genren specifik. Gjutarsignaturer har sin parallell i ristarsignaturer på kanske främst runstenar, men också på andra föremål där hantverkaren eller konstnären har velat markera sin insats genom att skriva dit sitt namn. Funktionsinskrifter finns även dessa på andra föremål och så även välsignelser. Olika klockgjutare har alltså valt att fokusera på olika möjligheter att formulera inskriften; en del använder kombinati-

de blev lästa högt. Ljud och betydelse blir ett. När texten blir uppläst med en röst och när denna serie av ljud uttalas från de skrivna bokstäverna får bokstäverna en mening. Detta resonemang skulle kunna överföras till inskrifterna på kyrkklockor och att ringningen får ersätta den högläsandes röst och på så vis ge liv åt bokstäverna.

21 Blavignac, J.-D.: *La Cloche. Études sur son histoire et sur ses rapports avec la société aux différents âges.* (Genève, 1877), s. 455.

22 Jfr Bitzer, L., F.: "The Rhetorical Situation", i: *Contemporary Rhetorical Theory: a Reader.* USA: (1999), s. 218. som framhäver vikten av att lyfta fram den retoriska situationen som inbjuder till tal.

23 Hellspong, L., & Ledin, P.: *Vägar genom texten. Handbok i brukstextsanalys.* (Lund, 1997), s. 24.

24 Jasinsky, J.: *Sourcebook on Rhetoric. Key concepts in Contemporary Rhetorical Studies.* (Thousand Oaks, London, New Delhi, 2001), s. 268.

oner av flera. I all enkelhet skulle det genremässiga då alltså utgöras av ett för klockgjutaren tillgängligt och begränsat urval av möjliga textsorter från vilket han väljer och skapar sina inskrifter. I Campbell & Jamieson ges en definition av genre som inkluderar denna spretighet som är tydlig i inskriftsmaterialet:

in the discourses that form a genre, similar substantive, stylistic strategies are used to encompass situations perceived as similar by the responding rhetors. A genre is a group of acts unified by a constellation of forms that recurs in each of its members. These forms, in isolation, appear in other discourses. What is distinctive about the acts in a genre is the recurrence of the forms together in the constellation.²⁵

Mediet i sig, det vill säga kyrkklockan, påverkar inskrifternas utformning på så vis att det förhindrar långa budskap då utrymmet är begränsat. Till en viss del verkar just mediet vara den generiskt gemensamma faktorn. Kontexten träder fram såsom av överordnad betydelse. Inskrifterna ingår i en ritual och blir på så vis ett uttryck för någon slags social handling med funktion att skapa värderingar, identitet och auktoritet. Budskapet på kyrkklockor är bärare av en ideologi, de har ett budskap om hur man skall förhålla sig och agera. Trots sitt disparata innehåll kan de betraktas som en genre. En definition som beskriver genre som social handling passar bra för inskrifterna på kyrkklockor, ett synsätt som fördjupas av några teoretiker (Miller och Kamberelis); de ger oss verktyg att tolka dessa inskrifter såsom fungerande i ett helt annat både historiskt och kommunikativt sammanhang.

Miller ser genre mer som ett sätt att i efterhand placera texter i en viss kontext eller situation och på så vis kunna studera villkoren för det retoriska handlandet i en viss samhällsform.²⁶ Hon förstår genre just som en slags medierande handlingar i en etablerad kulturform, en klassifikation av tal sprunget ur retorisk praktik och organiserat runt handlingar.²⁷ Enligt detta sätt att se på genre är form och innehåll inte ointressant men mer av värde för förståelse är de regelbundenheter och likheter som kan iakttas i de mänskliga aktiviteterna. På så vis binds text och form till skeenden av socialt och kulturellt slag. Genre blir handling. Via detta resonemang kan vi släppa tankarna på form och innehåll och betrakta inskrifterna som en

25 Campbell, K., K., & Jamieson, K. H.: "Form and genre in rhetorical criticism: An introduction", i: *Form and genre: Shaping rhetorical action*. Red. Campbell, K., K., & Jamieson, K. H., (Falls Church, VA: Speech Communication Association, 1978), s. 20.

26 Se Miller, C. R.: "Genre as Social Action", i: *Genre and the New Rhetoric*. Red. Aviva Freedman and Peter Medway. (Basingstoke, Burgess Science Press, 1994), s. 27. Jfr även Campbell, K., K., & Jamieson, K. H.: "Form and genre in rhetorical criticism: An introduction", s. 26: "The critic who classifies a rhetorical artifact as generically akin to a class of similar artifacts has identified an undercurrent of history rather than comprehended an act isolated in time. Recurrence of a combination of forms into a generically identifiable form over time suggests that certain constants in human action are manifest rhetorically. /.../ The result is that the set of genres is an open class, with new members evolving, old ones decaying."

27 Miller, C. R.: "Genre as Social Action", s. 27.

agerande och medierande handling i det medeltida samhället. Inskrifterna blir en social handling som är präglad av de villkor som råder i samhället just då både när det gäller produktion, litteracitet, intertextuella möjligheter och spridningsvillkor. Kommunikationssituationen måste vidare med nödvändighet vara återkommande för att den skall vara användbar i tankar kring genre; om den inte återkommer finns ingen möjlighet att så att säga jämföra situationer och se likheter mellan dessa. Klassificeringen baseras alltså på retoriska handlingar som är tillgängliga och återkommande vid ett visst historiskt och kulturellt tillfälle. Här är alltså inte författarens konstfärdighet i sig eller varje enskild text intressant utan snarare det som utmärker en viss historisk period i kulturellt hänseende.²⁸

Miller diskuterar också hur innehåll och form i en dynamisk process smälter samman och leder till en ny nivå som kan kallas kontext. På detta vis interagerar olika nivåer för att till slut bli en social handling. Social handling blir ett konglomerat av form, innehåll och kontext. Genre för Miller är alltså de former för tal som ett samhälle har för att agera tillsammans. Detta tillåter oss att betrakta våra inskrifter som inte bara dynamiska utan även såsom produkter i en föränderlig historisk situation. Den lär oss något om det samhälle som producerat texterna.

Även Kamberelis lyfter fram ett sociokulturellt angreppssätt på genrefrågan. Det går ut på att inte fokusera på själva textformen utan att betrakta människorna, institutionerna, övergripande avsikter, tematiskt innehåll, situation och social kontext. I likhet med tidigare forskning vill han se genre inte som en textform utan som former för agerande/social aktivitet. På så vis skulle genre snarare vara ramar eller strukturer som organiserar mänskligt beteende. Detta hjälper oss att förstå hur just dessa inskrifter talar till människorna, hur de hjälper till att organisera och strukturera samhället med sina budskap.²⁹ Kamberelis diskussion tar också hänsyn till det dynamiska hos en genre, det faktum att texter förändras i tid och rum. Han menar att genrestrukturer förblir över längre tider, men att de är stadda i kontinuerlig förändring; samtidigt som de begränsar genrens utövare kan de fungera som tillgångar i genrens förnyelse.

Alltså, kyrkklockornas inskrifter, med tre olika typer av innehåll, disparata men ständigt upprepade, kan i sin helhet sägas vara ett konventionaliserat slag av tal, baserat i en typifiering av retorisk handling; inskrifterna får en gemensam mening och funktion, inte utifrån form eller innehåll utan utifrån situationen och den sociala kontext i vilken situationen uppstod. Det går att se att dessa inskrifter, trots olikheter, likväl styrs av regler. Vi har tre typer av innehåll och varje typ håller sig rätt likformad. Artefaktens storlek gör att inskrifterna är korta, de hämtas från andra liknande situationer med samma villkor (begränsat utrymme och önskan att markera ägarskap, ange funktion och uttala välsignelse). Det är uppenbart att genre inte, när det gäller dessa inskrifter, har så mycket att göra med form, utan snarare är

28 Ibid. s. 28-31.

29 Kamberelis, G.: "Genre as institutionally informed social practice", *Journal of Contemporary Legal Issues* 6 (1995), s. 119.

en dynamisk förening av form och innehåll som leder till helt andra styrande parametrar, nämligen den kommunikativa situationen och den sociala handling som önskas utföras i den situationen. Genren blir på så vis ett medel att hantera ett behov av socialt slag, exempelvis att sprida värdering och markera auktoritet.

Genrer är öppna för förändring. Denna dynamik har även blivit manifesterad via medeltida klockinskrifter. Ovan har beskrivits hur innehållet varierar över tiden; de tidiga och ganska disparata och utförliga inskrifterna följs av inskrifter som är korta, nästan elliptiska. Jag har i tidigare forskning dragit slutsatsen att genrens stabilisering beror på en skapad förförståelse för innehållet vilket leder till kortare inskrifter. Utifrån tradition och etablerad förförståelse kan vissa led och delar utan problem för förståelsen utelämnas. Funktionen i inskriften ligger inte i innehåll och längd utan snarare i en medvetenhet hos läsare/åhörare om vad som är att förvänta.³⁰ Själva existensen av en inskrift är viktigast.

Avslutningsvis, ett försök att se klockornas inskrifter i ljuset av Aristoteles tre klassiska genrer.³¹ Att placera inskrifterna inom *genus giudiciale* blir svårt, men det är faktiskt görligt att se dem som uttryck för de båda andra genrerna. Publiken är snarast åhörare som utsätts en berömande strategi (det epideiktiska talet) men kan också tänkas vara parter i en diskussion som syftar till övertalning om vad som är gott (det deliberativa talet). Ämnet för inskrifterna skulle i någon mer övergripande bemärkelse kunna vara offentlig policy, det vill säga texterna påbjuder mer indirekt ett budskap om vad som är rätt och kommer ur religionen (deliberativt), och de handlar också om mänsklig karaktär, de påbjuder ett mänskligt beteende som är lovvärt, nämligen att anpassa sig efter religionens bud (demonstrativt). Syftet blir då antingen att bestämma vad som är rätt eller fel i samhället eller att påbjuda lovvärda egenskaper eller vad som är ärbart och nobelt i mänskligt agerande. Om man utgår från att klockringningen, och därmed inskrifterna på de ljudande klockorna, genom sin upprepade handling manar folket, påminner dem om ramar både gällande tid och religionens krav på agerande kan dessa definitioner fungera. Vi skulle då, med viss möda, kunna placera dessa inskriptioner inom antingen *genus deliberativum* (främst själva inskriften) eller *genus demonstrativum* (monumentet i sig). En dikotomi mellan inskriften och monumentet träder fram.

Condit tillskriver epideiktiken en funktion att sprida och skapa normer vilket kan användas för att förstå inskrifterna som uttryck för *genus demonstrativum*.³² De

30 Ibid. s. 119: "Briefly, communicative competence involves packaging and interpreting messages in ways that are culturally appropriate and socially expected in relation to the specific communicative contexts in which they are used".

31 Intressant är att se att Ridderstad, P. S.: *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400-1765*, s. 88f, med enkelhet placerar sitt material, inskrifter i stenstil skrivna för pappret snarare än att huggas, i just *genus demonstrativum*. De texter han behandlar är ju tämligen olika våra kyrkklocksinskrifter; det epideiktiska draget i stenstilar, ofta varande just epitafier, blir självklart.

32 Condit, C. M.: "The Functions of Epideictic: The Boston Massacre orations as exemplar", s. 284ff diskuterar epideiktikens tre funktioner – att skapa förståelse och att definiera, att sprida och skapa normer i ett samhälle och att underhålla och uppvisa. Condit är inte den första att resonera i dessa banor. Några föregångare kan nämnas. Se exempelvis Perelman, C., & Olbrechts-Tyteca, L.: *The new rhetoric: A treatise on argumentation* (J. Wilkinson & P.

utgör utan tvekan ett exempel på offentlig kommunikation med funktionen att dela gemensamma värderingar vilka i sin tur skapar ett samhälle. Condit skriver att offentligt tal och lyssnande utvecklar och bevarar en känsla för samhället, det blir en bärare av arv och identitet. Detta blir tydligt i de inskrifter som handlar om klockans funktion; där uttalar klockan själv sitt uppdrag av att ordna och dona med samhället, att kalla folket, att samla prästerna och att kalla till viktiga händelser. Här skapas en identitet för samhället som det såg ut då, med en klar sammanhållande kraft. Kyrkklockan med sin klang, och därmed sina ord, blir just en symbol för det dåtida samhällets identitet. Kyrkklockan, eller den som talar, får också en ledande funktion, den visar ledarskap, och åhörarna ger akt på det budskap och de värderingar som sprids.³³

Jag hävdade inledningsvis att de parametrar som vi normalt undersöker när vi intresserar oss för en texts eller ett tals retoriska situation i detta fall avviker. Jag skall först diskutera avsändare och publik, samt tid och rum, för att utifrån detta dra slutsatser om inskrifternas funktion och budskapets persuasiva effekt. Låt oss nu alltså betrakta inskrifterna från denna traditionellt retoriska synvinkel.³⁴

Oavsett vilken term som används, avsändare eller författare, är det inte självklart vilken person som avses när det gäller kyrkklocksinskriftens innehåll. Man kunde anta att det rör sig om klockgutaren som de facto är den som konkret skapar inskriften. När gjutarsignaturen används blir gjutaren en självklar avsändare, han markerar sin yrkesskicklighet och signerar sitt arbete. Men vi vet ju aldrig vem som valde innehållet. Kanske var det gjutaren, men på vilka villkor? Vi har sett hur genren spridits via skrätets utbredning men vi vet inget om gjutarens kunskaper och insikter. Kanske hade han helt enkelt en repertoar som han använde, osäkert på vilka grunder? Man kan också tänka sig att inskriftens formulering valts av församlingens styresmän eller prästen, i egenskap av beställare. Men inskrifterna skapades/-författades sällan av dessa utan kommer mestadels från formelsamlingar och religiösa texter av annat slag.³⁵ Även klockan själv kan ses som avsändare, såsom disku-

Weaver, Transl. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1969), s. 49-51, vilka talar om epideiktikens roll att skapa gemensamma värderingar hos människor och att talaren när han/hon gör det har avsikter som är långsiktiga. Beale, W. H.: "Rhetorical performative discours: A new theory of epideictic.", *Philosophy and Rhetoric*, 11 (1978), s. 225, skriver om att epideiktiken har en performativa sida, dvs att den deltar i någon slags social handling och att den i detta är strakt förknippad med denna handlings ritualer. Se också Campbell, K., K., & Jamieson, K. H.: "Form and genre in rhetorical criticism: An introduction".

33 Condit, C. M.: "The Functions of Epideictic: The Boston Massacre orations as exemplar", s. 292: "Finally, the story of the speech is told for the sake of the ritualistic need for communal sharing, not as preparation for some other action, and thus it is performative, as Walter Beale indicated: in the hearing of such self identifying discourse, audience members share, live and display their community."

34 Jfr *intellectio*, den inledande delen av partes-läran (jfr not 4), alternativt den klassiska retorikens resonemang kring *decorum* i vilket vårt moderna *intellectio* har sin motsvarighet. Se Lausberg, H.: *Handbuch der Literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. (1990, Mit einem Vorwort von Arnold Arens, Stuttgart, 1990), §§1055-1058.

35 Ström, A.: *Monumental messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden*, s. 118-119. Se även Favreau, R.: *Épigraphie médiévale*, kap. 5, "Auteurs".

terats ovan, i de inskrifter som handlar om funktion; dessa är ofta formulerade i första person singular, det vill säga som kommande ur klockans mun.³⁶

Eftersom klockan med dess inskrift sitter i en klockstapel, det vill säga bortom synfältet för så gott som alla, kan man fråga sig vem som egentligen var mottagare eller läsare av budskapet. Kyrkklockan hade egentligen inga läsare efter det att den satts upp i tornet. Man måste utgå från att klockan, som var viktig och en statussymbol i det medeltida samhället,³⁷ var känd för de människor som fanns kring den. Om det fanns en inskrift kan man anta att även den var bekant för människorna, kanske via hörsågen och prästens ord, via samtal människor emellan. Men klockan ansågs ha en röst och budskapet förmedlas symboliskt via klockans ringningar. Vi får komma ihåg att klockorna ringde frekvent under dagen, morgon och kväll. På så vis ramade klockringningen in dagarna tidsmässigt. Klockorna ringde även för att kalla till gudstjänst liksom till begravningar och dop.³⁸ Klockans budskap blev så transporterat via klockringningen och kom att tolkas metaforiskt. Möjligen kan man tänka sig att se de högre makterna som den avsedda publiken, som mottagare för bön om hjälp och stöd. Detta gäller främst när inskriptionen är av typen välsignelse.

En intressant fråga i samband med avsändar- och författardiskussionen är språkvalet. Ovan har konstaterats att latin föredras framför svenska i dessa inskrifter på kyrkklockor. Två orsaker till detta är uppenbara. För det första har och hade latinet en ställning som världsspråk, ett språk som var universellt till skillnad från svenskan som ju i jämförelse var (är) ett lokalt språk: en inte så oviktig faktor om man vill sprida ett budskap till många.³⁹ Vidare hade latinet också en hög status som ett språk för makten och kyrkan. Latinet har dessutom en fördel framför många andra språk just för inskrifter som nästan alltid är avsedda för en begränsad yta; latinet är mycket pregnant och sparsamt genom sina satsförkortningar och sitt rika kasussystem som tillåter en tät ordknapphet.⁴⁰ I min tidigare forskning har jag utifrån inskrifternas spridning i tiden och rummet spekulerat kring anledningar till

36 Jfr den retoriska stilfiguren *prosopopoeia*. Svenbro, J.: *Phrasikleia. An Anthropology of Reading in Ancient Greece*, har ett kapitel ("I write, Therefore I Efface Myself. The Speech-Act in the Earliest Greek Inscriptions", s. 26-43) som avhandlar just denna typ av 'egocentriska' inskrifter, vilka inte alls var ovanliga under klassisk tid.

37 Under 1530-talet samlade Gustav Vasa in föremål från kyrkorna, bland annat klockor, i ett försök att få in skatter. Se exempelvis Carlsson, S., & Rosén, J.: *Den svenska historien*. 4. *Gustav Vasa. Riket formas*. (Stockholm, 1988), s. 79-80 om 'klockupproret'. Även Åmark, M.: *Sveriges medeltida kyrkklockor. Bevarade och kända klockor*, s. 23, diskuterar detta. Detta visar på värdet av en kyrkklocka under medeltiden.

38 Ibid. s. 9-15. Se också *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, volym 8, s. 503-510 och 520-522.

39 Se Ridderstad, P. S.: *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400-1765*, s. 113. Emanuele Tesauro, författare av en bok om inskriftskonst och verksam i 1600-talets Italien, skriver i *Il cannocchiale Aristotelico* om just latinet att den som skriver på latin skriver för hela världen.

40 Ridderstad, P. S.: *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400-1765*, s. 144f, beskriver en strid i Frankrike angående språkval i just inskriptioner; där debatterades valet av latin eller franska i inskrifter och ett tungt argument för latinet var just denna för inskrifter bekväma språkstruktur. Denna strid var för övrigt inledningen på den bekanta fejden "la querelle des Anciens et des Modernes".

varför man väljer just latin. Två faktorer tycks påverka valet, nämligen vem klockgjutaren var och om det fanns ekonomiska tillgångar.⁴¹ Det har visat sig att klockgjutare hade en tendens att hålla sig till ett och samma språk och formulera sig likartat.⁴² Dessutom tycks kyrkor i områden med relativt god ekonomi och med en förekomst av stormän med goda tillgångar välja latin framför folkspråket. Det betyder att den aktuella kyrkans status (stormannakyrka, hundarekyrka eller sockenkyrka) också kunde påverka valet av inskriftsspråk.

Mottagaren av budskapet blir ju också intressant, även i förhållande till språkvalet. Vem kunde skriva på latin och vem läste latin i det medeltida Sverige? Att skriva och läsa var ingen självklarhet under perioden. Man kan dela in bärarna av den medeltida literaciteten i Sverige i tre typer: 1) professionella läsare/skrivare, det vill säga universitetsutbildade personer, präster, stormän exempelvis. Dessa kunde såväl läsa som skriva både latin och folkspråket; 2) ”nöjesläsare”, det vill säga allmänt kultiverade läsande och skrivande personer; 3) pragmatiska läsare, det vill säga personer som på något vis läste i sin yrkesutövning, till exempel handelsmän.⁴³ Sammantaget måste antas att väldigt få personer läste och skrev i det medeltida Sverige.⁴⁴ Största delen av befolkningen var således illitterat. Samhället var däremot litterat då text användes och hade en stor betydelse; man kan tala om en literacitet som var kollektiv och inte individorienterad. Man kan alltså tänka sig att det fanns personer som kunde tyda en inskrift på till exempel en gravsten men kanske inte för den sakens skull kunde skriva eller läsa mer komplicerade texter. Här var starkt genrebundna texter en hjälp, eftersom man kunde tyda texten med hjälp av sina färdigheter och det förväntade innehållet. Inskriften kunde också fungera mer som ett tecken eller en symbol; en stor del av budskapet med en gravsten med en inskrift

41 Se Ström, A.: *Monumental Messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden*, kap. 2.3 och 3.2.5.

42 Ibid. s. 55.

43 Jfr diskussion i Ström, A.: *Monumental Messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden*, s. 123f. Där bygger jag mina resonemang på tidigare forskning om literacitet, exempelvis Bäuml, F., H.: “Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy”; i: *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Vol. 55. Cambridge, Massachusetts, s. 237–265; Parkes, M., B.: *Scribes, Scripts and Readers. Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts*. (London, Hambledon, 1991); Söderberg, B., & Larsson, L.: *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet MINS 39. (Stockholm, 1993).

44 Bianchi, M.: *Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 20. Uppsala, 2010), söker definiera den vikingatida runläsaren genom att betrakta runstens alla olika aspekter, både runor/det språkliga och ornamentik/det visuella, såsom semiotiska resurser i en kommunikativ kontext, beroende av tid, rum och traditioner. På så vis kan olika typer av läsare urskiljas med olika grader av läskunnighet. Och tolkningen av runstenarna kan ske utan avancerade kunskaper om skrift just genom en kombination av en tydlig och förutsägbar genre samt olika semiotiska resurser som tillsammans ger monumentet en betydelse. Denna av regler och förväntningar styrda texttolkning skulle utan problem kunna överföras på kyrkklockornas inskrifter. Se exempelvis ibid. s. 35, 40, 223, 227 och 228. Kapitel 5, s. 165–222 är särskilt intressant ur vårt perspektiv.

kan sägas finnas just i gravstenens existens och förekomsten av text på densamma, snarare än i den exakta ordalydelsen i inskriften; vidare, en lång text på en grav gav en indikation om den begravda personens status, ekonomi och ställning i samhället. Mutatis mutandis, genreförväntningar på kyrkklockans inskrift och det via klockringningen symboliskt förmedlade budskapet kunde tolkas på liknande vis.

Tidpunkten kan definieras på olika sätt. Inskriften skapas förvisso i ett visst ögonblick när själva gjutningen sker, utifrån just den situationens krav och villkor. Men spridningen av budskapet fortsätter ju under en osedvanligt lång period, det vill säga så länge som klockan klämtar. Inskriftens effekt varar så länge den doxa varar, som innebär att människor påverkas av klockans budskap. Det konkreta rummet kan vara gjutarverkstaden eller det rum där klockan därefter fungerar, kyrktornet, men också det rum eller avstånd som ljudet täcker. Rummet är i vidare bemärkelse det medeltida samhället med de begränsningar som det innebär, exempelvis när det gäller litteracitet. På så vis blir både tiden och rummet ett mycket vidsträckt och uttänjt begrepp.

Inskriftens tillkomstsituation ställer krav på inskriften och begränsar dess möjliga utformning.⁴⁵ Kyrkklockans storlek avgör naturligtvis typen av texter och längden på texter. Själva tekniken för att skapa texter på bronsklockor var också begränsande för budskapet. Att skapa en inskrift på en gjuten klocka kunde ske på olika vis men var alltid en tidskrävande och komplicerad process.⁴⁶ Den tradition av möjliga inskrifter på kyrkklockor styr även den de svenska inskrifternas utseende. Det har blivit tydligt ovan hur genrens krav och begränsningar samt inflytande från andra tider och länder såg ut och att detta var starkt styrande för inskrifternas innehåll.

Själva inskriften har uppenbarligen olika funktioner beroende på hur vi ser på avsändare och mottagare. Gjutarsignaturen sprider gjutarens rykte som skicklig hantverkare. Funktionsfrasen har en performativ funktion genom att påverka människorna och ge direktiv för samhällets funktioner: samla prästerskapet och församlingen, hålla dåligt väder, liksom spöken och illvilliga andar borta samt att rena själen från onda tankar. Välsignelseexterna påverkar människornas beteende men vänder sig också till högre makter med bön om hjälp. Men som helhet fungerar inskriptionerna tillsammans med sitt monument som kanaler för att sprida doxiska idéer. Med tanke på klockringningens stora räckvidd i kombination med kraften i den rådande doxa måste inskriftens text anses ha haft en stark persuasiv effekt; den vill påverka och mana till handling samtidigt som den skapar tillhörighet. Och den skapar ett gemensamt minne. Vad som här blir tydligt är att den kommunikativa förmågan hos dessa texter endast kan förstås genom den historiska situation i vilken de skapades; den historiska situationen skapar förutsättningar för inskriftens spridning, tolkning och värdering.⁴⁷ Inskrifter på kyrkklockor skapades i ett samhälle där

45 Jfr Bitzer, L., F.: ”The Rhetorical Situation”, s. 222. Här kan det röra sig om fysiska eller tekniska retoriska villkor, mediets möjligheter eller begränsningar eller kulturella villkor, och vi kan diskutera i termer av genreförväntningar och doxa.

46 Åmark, M.: *Sveriges medeltida kyrkklockor. Bevarade och kända klockor*, s. 16-18.

47 Jfr Bitzer, L., F.: ”The Rhetorical Situation”, s. 218-219, som menar att just detta är ett av de villkor som definierar en retorisk situation.

böcker och skriftlig kommunikation saknades i stor utsträckning, och likaså förmågan att skriva och läsa. Det saknades alltså vägar för spridning av budskap och inskrifterna fick komplettera exempelvis prästens predikan genom att vara ytterligare en röst från kyrkan. Budskapet från prästen förstärks genom att kyrkans röst, klockorna, ekar förkunnelsens budskap. Inskrifterna är en indirekt kanal för att skapa förändring, men osedvanligt stark genom sin exklusivitet och upprepning. Klockans budskap kan alltså sägas fylla flera funktioner: det sprider gemensamma värderingar, och är även en bärare av en gemensam världsbild, en religiös sådan. Klockans ringning och budskap hjälper till att förena människorna i ett gemensamt liv, en gemensam identitet. Klockans budskap kan också vara ett om auktoritet, ett sätt för ledaren att uttala sin makt/ledarfunktion och därmed verkställa sina intentioner.

Dessa inskrifter hade, i det dåtida samhället, förmågan att påverka saker som retoriska uttryck normalt inte råder på, exempelvis död, oväder och demoner. Den då rådande doxan styrde mottagandet av det religiösa budskapet. Enligt doxa kunde högre makter tilltalas genom klockornas klang, enligt doxa kunde ringningen utföra funktioner såsom att sammankalla folk, hindra oväder och driva bort demoner. Enligt doxa borde varje människa anpassa sitt leverne efter Guds bud. Inskriften får då en i tiden avgränsad möjlighet att förändra men som inte är självklar för nutidens människor; den kommunikativa funktionen har ett bäst-före-datum.⁴⁸ För våra texters räkning får man nog säga att den persuasiva effekten har upphört. Den doxa som var en förutsättning för att inskriften skulle påverka människorna finns inte längre kvar; religionens kanaler ser annorlunda ut idag. Och få människor är medvetna om kyrkklockors budskap. Detta gör att det idag, för vår tids människor, är svårt att tillskriva inskrifter på kyrkklockor en kommunikativ funktion.

Varaktighetens retorik

Föremål för denna artikel har varit en typ av texter som företer ett antal gemensamma drag. Absolut grundläggande för dessa inskrifter är att de är bundna till en viss plats, i detta fall till monumentet kyrkklockor; inskrifterna är tänkta att vara offentliga och de är tämligen svåra att flytta på. Inskriften begränsas även av en yta, det vill säga de måste per definition vara korta, och skrivna på ett effektivt sätt. Det är också mer komplicerat att hugga, rista eller forma en inskrift på ett monument. På grund av materialets art är dessutom inskriften osedvanligt tålig. Monumentet i sig, eller mediet, träder fram som en viktig parameter i diskussionen om funktion. Monumentet i sig borgar dessutom för ett budskap med en varaktighet som är längre och mer bestående än många andra retoriska uttryck.

Inskrifternas funktion och kommunikativa syfte tycks mest tydligt via tankar kring begreppet genre. Inskrifterna som genre skiljer sig från andra genom avsaknad av likhet i form och innehåll. Genren har tre möjliga innehåll som inte alls liknar varandra. Det trefaldiga men homogena innehållet i en inskrift på kyrkklockor

48 Ibid. s. 221 och 224-225.

är en förutsättning för genrens genomslagskraft och persuasiva effekt, på grund av dess faktiska diffusa och indirekta spridning, den låga läsefrekvensen och individernas illitteralitet. Dock förblir mediet, situationen och därmed den sociala handlingen desamma oavsett just innehåll. En definition av genre som bygger på form- och innehållsmässig likhet har alltså övergivits till förmån för tankar som tar hänsyn till kommunikationssituation och möjligheten att se inskrifterna som social handling eller som ett sociokulturellt uttryck. Detta hjälper oss att se inskrifternas funktion trots att den retoriska situationens olika parametrar är svårare att urskilja än för andra texter.

En förenklad bild av inskriftens avsändare är samhället och de personer som verkställde makten i detsamma, präster och andra. Mottagaren av budskapet blir då en underordnad allmänhet som skall styras med tillgängliga medel.⁴⁹ Detta sker under en tidsperiod som är både intensiv (flera gånger om dagen) och mycket utsträckt i tid (århundraden då klockan ringer och doxan tillåter denna ringning att ha makt); rummet är på samma sätt vidsträckt, det vill säga så stort som den yta som ringningen kan täcka. Den retoriska situationens olika parametrar ser annorlunda ut än för ett politiskt tal av idag till exempel, men som vi sett ovan är det ändå fruktbart att resonera i dessa banor.

Kyrkklockan hade en röst, kyrkklockan talade och inskrifterna tycks ha påverkat sin publik mer i överförd form, klockans ringning, än via läsande. Klockringningen blir en metafor för inskriftens budskap. Detta blir allra tydligast när vi ser på klockinskrifter av typen funktionsfras, det vill säga de inskrifter som definierar klockans uppgift. Det medeltida samhället inramades dagligen av just kyrkklockans ringningar. Avsaknaden av andra kommunikationskanaler i det medeltida samhället ger klockan en betydande roll. Samhällets ideologi, religionens bud, sprids på så vis indirekt till människorna flera gånger om dagen. Det kommunikativa förmågan hos dessa budskap kan sägas ha upphört; kommunikationen fungerade i det medeltida samhället med dess ramar och begränsningar. Inskriften hade alltså en retorisk och därmed persuasiv funktion; de vill påverka och de manar till handling; de skapar samhörighet och tillhörighet och skapar och uppehåller ramar för samhällets funktionssätt. Inskriften bevarar också ett gemensamt minne. Men monumentet och den sociala handling som det utför tycks långt mer centralt än de enskilda inskrifterna (jfr ovan om litteracitet). Intressant är då att se hur stor betydelse det skrivna ordet ändå har men i en överförd bemärkelse. Man brukade orden, men deras betydelse låg utanför eller bortom de faktiska orden. Det beständiga i denna kommunikation vilar i en tolkning som är överförd från själva orden till monumentet och dess handling.

Både avsändare och mottagare blir stora och en aning diffusa kategorier. Tid och

49 Jfr Svenbro, J.: *Phrasikleia. An Anthropology of Reading in Ancient Greece*, s. 2-5. I introduktionskapitlet till boken *Phrasikleia* skriver han om en maktrelation mellan just skrivaren och läsaren, där skrivaren binder läsaren till sig; genom att läsa underkastar sig läsaren inskriften. Oavsett om det är världsliga eller kyrkliga maktbärare som står bakom klockans inskrift, alltså är 'skrivare', är detta ett intressant perspektiv, då vi ändå föreställer oss läsaren/mottagaren av budskapet såsom den stora allmänheten. Maktrelationen är tydlig.

rum blir också uttänjda och en aning oprecisa enheter. Kanske kan man säga att just detta är det typiska för monumentets retorik. Monumentet med sin inskrift måste kommunicera budskap som skall kunna gå fram till en mycket bred och dispat publik, och det skall fungera i tid och rum på ett hållbart och varaktigt vis. Varaktighetens retorik måste vara lite enkel och diffus, och ta stöd utanför det enskilda ordet, för att bestå.

Litteratur

- Beale, W. H.: "Rhetorical performative discours: A new theory of epideictic.", i: *Philosophy and Rhetoric*, 11/1978, s. 221-245.
- Bianchi, M.: *Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 20. Uppsala, 2010.
- Bitzer, L., F.: "The Rhetorical Situation", i: *Contemporary Rhetorical Theory: a Reader*. USA: The Guilford Press, 1999, s. 217-225.
- Blavignac, J.-D.: *La Cloche. Études sur son histoire et sur ses rapports avec la société aux différents âges*. Genève, 1877.
- Bäumel, F., H.: "Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy", i *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Vol. 55/1980. Cambridge, Massachusetts, s. 237-265.
- Campbell, K., K., & Jamieson, K. H.: "Form and genre in rhetorical criticism: An introduction", i: *Form and genre: Shaping rhetorical action*. Red. Campbell, K., K., & Jamieson, K. H., 9-31. Falls Church, VA: Speech Communication Association, 1978.
- Carlsson, S., & Rosén, J.: *Den svenska historien. 4. Gustav Vasa. Riket formas*. Stockholm, 1988.
- Condit, C. M.: "The Functions of Epideictic: The Boston Massacre orations as exemplar", i: *Communication Quarterly*, Vol. 33, No. 4/1985, s. 284-299.
- Favreau, R.: *Épigraphie médiévale. L'atelier du médiéviste* 5, Brepols. Turnhout, 1997.
- Hellspong, L.: *Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik*. Studentlitteratur. Lund, 2004.
- Hellspong, L & Ledin, P.: *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Studentlitteratur. Lund, 1997.
- Jasinsky, J.: *Sourcebook on Rhetoric. Key concepts in Contemporary Rhetorical Studies*. Thousand Oaks, London, New Delhi, 2001.
- Kamberelis, G.: "Genre as institutionally informed social practice", i: *Journal of Contemporary Legal Issues* 6/1995, s. 117-171.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Malmö 1956-1978.
- Lausberg, H.: *Handbuch der Literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. 3 Auflage 1990 Mit einem Vorwort von Arnold Arens, Stuttgart, 1990.
- Miller, C. R.: "Genre as Social Action", i: *Genre and the New Rhetoric*. Red. Aviva Freedman and Peter Medway, 23-42, Basingstoke, Burgess Science Press, 1994.
- Palm, R.: *Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*. Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 7. Uppsala, 1992.
- Parkes, M., B.: *Scribes, Scripts and Readers. Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts*. London, Hambledon, 1991.
- Perelman, C, & Olbrechts-Tyteca, L.: *The new rhetoric: A treatise on argumentation* (J. Wilkinson & P. Weaver, Transl.). Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1969.

- Ridderstad, P. S.: *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400-1765*. Filologisk-filosofiska serien 14, KVHAA. Stockholm, 1975.
- Ström, A.: *Monumental messages. Latin Inscriptions on Tombstones and Church Bells in Medieval Sweden*. Sällskapet Runica et Mediaevalia, Scripta maiora 3, Stockholm, 2002.
- Svenbro, J.: *Phrasikleia. An Anthropology of Reading in Ancient Greece*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1988.
- Söderberg, B., & Larsson, I.: *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet MINS 39. Stockholm, 1993.
- Åmark, M.: *Sveriges medeltida kyrkklockor. Bevarade och kända klockor*. Stockholm, 1960.